

RAFAEL ALEMANY FERRER / FRANCISCO CHICO RICO (EDS.)

**LITERATURES IBÈRIQUES
MÉDIEVALES COMPARADES**

***LITERATURAS IBÉRICAS
MÉDIEVALES COMPARADAS***

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

SELGYC

Alacant, 2012

© Universitat d'Alacant / Sociedad Española de Literatura General y Comparada, 2012

© Dels textos, els autors

Fotocomposició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (IIFV)

ISBN: 978-84-608-1238-8

D.L.: A-68-2012

Imprés per Quinta Impresión, S. L.

ANÀLISI COMPARATIVA DE DUES TRADUCCIONS HISPÀNIQUES
(CATALANA I CASTELLANA)
DE LA *HISTORIA DESTRUCTIONIS TROIAE*
DE GUIDO DELLE COLONNE*

Joan M. PERUJO MELGAR
Universitat d'Alacant
joanm.perujo@ua.es

RESUMEN: Ofrecemos en este trabajo un estudio comparativo de dos traducciones de la *Historia destructionis Troiae* (1287) de Guido delle Colonne, una de las obras de materia troyana más divulgadas por Europa durante el periodo medieval. La primera es la traducción catalana, las *Històries troianes* (1367-1374) de Jaume Conesa, protonotario de Pedro IV de Aragón. La segunda, el *Libro de la historia troyana*, la traducción castellana (1443) de Pedro de Chinchilla, secretario del conde de Benavente. El análisis se centra en el método, los procedimientos técnicos y los errores de estas dos versiones, representativas de dos momentos clave en la historia de la traducción peninsular: el entorno de la Cancillería real catalana en el siglo XIV y las traducciones promovidas en el s. XV por el interés de la nobleza por la historia clásica como fuente de aprendizaje y modelo de comportamiento.

Palabras clave: traducción medieval, materia troyana, Jaume Conesa, Pedro de Chinchilla, Guido delle Colonne.

ABSTRACT: In this paper we offer a comparative research about two translations of *Historia destructionis Troiae* (1287) by Guido delle Colonne, one of the most disseminated books about the Matter of Troy throughout Europe in the Middle Ages. The first one is the catalan translation (1367-1374), the *Històries troianes* by Jaume Conesa, an officer in the court of Peter IV of Aragon. The second one is the *Libro de la historia troyana*, the spanish translation (1443) by Pedro de Chinchilla, the secretary of Count of Benavente. Our analysis is focused on method, technical procedures and mistakes in these two versions, which represent two key moments in the history of translation in the Iberian Peninsula: the environment of the catalonian Cancellaria

* Aquest treball s'ha dut a terme en el projecte d'investigació HUM2007-61471 («Retazos de cultura escrita. Fragmentos y *membra disiecta* de còdices en Cataluña»), del Ministeri de Ciència i Innovació (Govern d'Espanya), dirigit pel Dr. Josep Antoni Iglesias Fonseca.

Reial in the XIV century and the translations stimulated during the XV century by the interest of the nobility in classical history as a source of learning and a model of behaviour.

Key words: medieval translation, Matter of Troy, Jaume Conesa, Pedro de Chinchilla, Guido delle Colonne.

1. INTRODUCCIÓ

La gran difusió que tingué al llarg de l'edat mitjana la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne ha quedat ben documentada en l'abundància de manuscrits que ens han conservat el text llatí (uns 140), en la influència que exercí en altres obres i en les nombroses traduccions que se'n van fer a les diverses llengües europees. Aquesta versió del jutge de Messina, acabada el 1287, és un dels títols de matèria troiana més divulgats arreu d'Europa durant el període medieval, gràcies, sobretot, al fet de ser escrita en llatí i al renovat corrent evemerístic i d'antihomerisme que guia els seguidors de la tradició homèrica durant aquesta època, els quals veuen en la guerra de Troia un esdeveniment històric real que ha de ser contat sense les fabulacions ni les ficcions que hi van afegir els poetes i altres autors.¹

Aquesta comunicació se centra, precisament, en l'anàlisi comparativa de dues traduccions d'aquesta obra sorgides en l'àmbit de la península Ibèrica en dos moments històrics i en dos contextos lingüísticoculturals distints. Ens referim, d'un costat, a les *Històries troianes*, la traducció catalana enllestida entre el 1367 i el 1374, amb la qual s'enceta la llista de traduccions de l'obra de Guido en l'àmbit peninsular, pocs anys després de les primeres versions italianes; el text, que ens ha arribat en huit manuscrits i uns quants fragments, és obra de Jaume Conesa, protonotari de la Cancelleria reial de la Corona d'Aragó durant el regnat de Pere el Cerimoniós.² I, d'un altre, al *Libro de la historia troyana*, la traducció castellana de 1443 (ms. M-561 de la Biblioteca Menéndez Pelayo de Santander), obra de Pedro de Chinchilla, secretari de la casa dels comtes de Benavente.³ Es tracta de dos textos representatius de dos moments clau en la història de la traducció, que poden servir, respectivament, de mostra emblemàtica de l'activitat dels traductors desenvolupada en l'entorn de la Cancelleria reial catalana en el s. XIV i de les versions promogudes en el s. XV per l'interès de la noblesa per la història clàssica com a font d'aprenentatge i model de comportament.

2. LA FUNCIO DE TRADUCCIÓ

Com sabem, la prosificació de Guido delle Colonne buscava oferir als lectors cultes una versió fidedigna i detallada (amb tots els antecedents i seguint la línia cronològica del relat) de la història de la destrucció de Troia, depurada de les ficcions amb què

1. Sobre Guido i la seua obra, veg. introducció de Marcos Casquero (1996).

2. Ed. Miquel i Planas 1916. Sobre la tradició manuscrita de l'obra, veg. Perujo 2000 i Crosas/Perujo 2005.

3. Ed. Peláez 1999; sobre l'autor, remetem a la introducció, pp. 73-74.

els poetes (Homer, Ovidi i Virgili, sobretot) l'havien adornada i, per tant, falsejada; una versió que es presenta fonamentada en els relats de Dictis i Dares, considerats historiadors fidels que havien reportat els fets en què havien participat com a testimonis de primera mà, tot i que l'obra de partida, en realitat, és una prosificació del *Roman de Troie* de Benoît de Sainte-Maure. Des del moment que reproduïxen el pròleg de Guido, tant el traductor català com el castellà reprenen aquest afany de fidelitat a la *realitat* històrica. De fet, l'obra és llegida com un relat històric, quasi com un espill de prínceps de caràcter moralitzant en què els nobles de l'època podien aprendre els valors i les virtuts dels grans cavallers del passat. Les seues versions, però, van adreçades a un lector que no sap llatí, menys erudit, o almenys sense el nivell de coneixements que exigeix l'obra llatina. Aquest nou destinatari, així mateix, és el justificant esgrimit pels dos traductors en la *captatio benevolentiae* inicial davant les possibles crítiques al seu treball, en un moment en què el canon dels procediments traductològics rau en una traducció literalista, concepció segons la qual els traductors podrien ser criticats quan s'apartaren de la lletra del text de partida. Conesa (p. 4)⁴ és ben clar en aquest sentit:

protestant que, si algunes paraules seran transportades e que parega que no sien confermes de tot en tot al latí, no sia imputat a ultracuydament de mi, mas que cascú entena que aquell transportament o mudament és per donar entendre planament e grossera los latins, qui són molt sòptils, al dit noble hom e a tots altres lechs qui après d'ell les dites històries legiran.

I un propòsit semblant guia Chinchilla (pp. 115-116),⁵ que a més vol prestigiar la seua versió fent referència a altres traduccions anteriors que no contenien, com la de Guido o com la seua, tots els detalls de la història:

E por quanto algunos ovo qu'esta misma istoria romançaron siguiendo el proceso de la cruda istoria, muchas cosas d'ella dexaron que a mí parece aquello ser lo mejor e más útil e que la mucho ennoblece e alegra los ánimos de los entendidos leedores, e manifiesta al actor, si quiere conponedor, grant suficiencia. Yo en quanto podré me esforçaré de ninguna cosa en ella menguar nin menos de mío añadir, mas que por este traslado sea conocido a los qu'el latín ignoran, en quanto conpuesto e plazible estilo esta istoria el ya nonbrado [...] ordenó.

Els dos traductors, doncs, assumeixen una mateixa funció per al text d'arribada: oferir als lectors que no saben llatí una traducció íntegra de la història de la guerra de Troia segons el relat de Guido delle Colonne, que es presenta com la versió més completa i verídica.⁶ Un propòsit ben diferent adoptà Juan Fernández de Heredia en la

4. Les citacions corresponen a la nostra edició, en procés d'elaboració com a projecte de tesi doctoral; per facilitar-ne la localització, n'oferim també la paginació de l'edició de Miquel i Planas (1916).

5. Seguim l'edició de Peláez (1999). Sobre la versió de Chinchilla, veg. també Sanz 2000.

6. No és irrellevant que els dos traductors adrecen l'obra a un prototraductor: un misteriós "noble hom e de gran compte" en el cas de Conesa i el "muy noble e virtuoso señor" Alfonso de Pimentel, comte de Benavente, en la versió de Chinchilla. Independentment de la identitat del personatge a qui s'adreça el

versió aragonesa (1385-1396), que, tot i prendre l'obra de Guido com a text de partida, només en reproduïx els discursos i els parlaments més importants, lligats entre si per breus passatges narratius que ajuden a entendre'n el conjunt. La diferència de funció queda ben clara al final de l'obra:

Onde, porque del nuestro propósito non es tractar aquí a pleno la dicha istoria, por tanto nós mandamos sacar los fundamentos et puntos de la sustancia de ella a fin que non tan solamente el sentimiento de las oraciones, proposicionnes et arengas en ella contenidas millor se ofrescan entendibles a los que las leyeren, hoc encara que qualquier pueda auer compendioso sumario de la dicha istoria por do millor pueda seyer recomendada a la memoria.⁷

3. VARIANTS SIGNIFICATIVES EN LA TRANSMISSIÓ DE L'ORIGINAL

La primera constatació que es fa evident després d'acabar les dues traduccions és la necessitat de disposar d'una edició crítica de la *Historia destructionis Troiae* que supere l'edició de Griffin (1936). De fet, determinades variants compartides per les dues versions posen de manifest, d'una banda, que cal matisar la divisió de famílies de manuscrits que proposava Griffin, com també la conveniència de tenir en compte per a l'establiment del text base més manuscrits llatins dels conservats —més enllà de la selecció de Griffin, basada, bàsicament, en els cinc còdexs més antics—, ja que algunes lliçons comunes a les dues traduccions, i absents en el text editat per Griffin, semblen respondre a una mateixa branca en la transmissió de l'obra llatina. D'una altra banda, la comparació d'algunes lectures entre les dues versions, considerades en un principi aportacions exclusives de cada traductor, demostra que, en realitat, devien seguir una mateixa branca del text llatí que ja incorporava lliçons distintes de la versió editada per Griffin, de manera que el que d'entrada podia ser considerat error o desviació dels traductors respecte del text original, no és sinó traducció fidel respecte del text de partida emprat per a la traducció. Vegem-ne uns quants exemples.

En el llibre xv Guido descriu un carro de batalla fabricat d'ivori i amb rodes de fusta de banús recobertes d'or, encara que omet alguns detalls de la descripció que n'oferia Benoît en el *Roman de Troie*, com el fet que el carro siga tirat per dos dromedaris, element que sí que és esmentat per Conesa i per Chinchilla. En un primer moment (Perujo 1999: 174), vam pensar que Conesa hauria pogut consultar un altre text, però l'acarament amb la versió de Chinchilla ens fa sospitar que tots dos bevien d'una

---

traductor català, es tracta, en els dos casos, de membres de la noblesa, la qual cosa ens dóna una idea de l'interés d'aquesta classe social per les històries del passat grecollatí, en les quals podien aprendre no sols les gestes dels antics cavallers, mètodes militars o consells per al govern, sinó també qüestions relatives a la cortesia, com ara formes de comportar-se en la cort, maneres de parlar amb una dama, diversos models de discurs, etc.

7. El text d'Heredia (ms. 10801 BN) pot ser consultat en edició electrònica en Faulhaber 1994. Sobre aquesta versió aragonesa, veg. Sanz 1999.

mateixa branca en la transmissió del text llatí que ja contenia aquest detall, omés en els testimonis consultats per Griffin. De fet, la referència als dromedaris apareix també en l'anònima versió napolitana del s. XIV editada per Nicola de Blasi (1979: 112-113), que localitza en diverses biblioteques italianes sis manuscrits llatins que inclouen la referència. I segurament deu haver-hi altres còdexs llatins amb la lliçó correcta, com hem pogut comprovar, per exemple, en el còdex llatí 354 de la Biblioteca de Catalunya, en el qual podem llegir un fragment semblant al que tradueixen Conesa i Chinchilla. Individualitzar correctament el text de partida permet valorar com a traducció fidel —especialment en la versió napolitana i en la catalana, que tradueixen correctament l'adverbi *leviter*, present només en alguns còdexs— el que d'antuvi semblava aportació personal o afegitó.

Dui dromadaire le traieint,
Qui isnel e corant esteient.
Li curres fu mout bien armez (Benoît, v. 7877-7879).⁸

Hic currus a duobus fortibus et pugnacibus militibus constipatus erat (ed. Griffin HT, xv, 129).

Hic currus a duobus dromedariis **leviter** ducebatur fortibus et pugnacibus militibus constipatus (lliçó reportada per Blasi 1979: 113).⁹

E quisto carro cossi facto si lo menavano duy gamilli multo **legeremente**, et era plino e fornuto de fuorti cavalieri combattienti (versió napolitana, ed. Blasi 1986: 150).

Aquest carro era menat **leugerament** per ·II· dromedariis e era environat e guardat de cavellers forts e combatents (Conesa, 172).

Este carro por dos dromedarios **mansamente** era traído e de fuertes e guerreros cavalleros aconpañado (Chinchilla, 238).

Una altra lliçó compartida per Conesa i Chinchilla consisteix en l'afegiment de dos noms més, Ganimedes i Polidor, a la llista de cinc fills legítims del rei Príam (HT v, 45). La família P² que estableix Griffin és l'única branca, segons ell, que conserva el detall, però, com assenyala Peláez (1999: 157, n. 217), Chinchilla segueix variants que apunten a un altre manuscrit llatí que, com el P², també contenia la referència, conservada igualment en la versió napolitana. De fet, Blasi (1986: 359) localitza setze còdexs llatins en què s'ha conservat, als quals podem afegir també el còdex 354 BC ja esmentat. Per tant, el que en l'edició de Griffin sembla una lliçó espúria afegida en nota al peu, deu ser la lliçó correcta atribuïble a Guido i no a un copista posterior, com podem ratificar pel fet que l'autor torna a esmentar Polidor, fill de Príam, en el llibre XXXI (p. 238).

8. Ed. Constans 1904-1912: I, 426.

9. "Hic currus a duobus dromedarijs leuiter ducebatur fortibus et pugnacibus militibus instipatus", lliçó del ms. 354 BC.

La versió napolitana ens posa en avís sobre una tercera variant significativa que ens permet caracteritzar amb més precisió el text de partida i, alhora, fer-nos una idea de la proximitat de les diverses versions a l'original de Guido. Segons aquesta versió, a la ciutat de Troia reconstruïda pel rei Príam després de la primera destrucció, s'ofereix un curiós servei per a ciutadans estrangers o fadrins, completament absent en el text editat per Griffin (HT, v, 47):

Erance ancora in questa citate, ordenato a deputatione de li strangieri e de quilli che non aveano muglyere, in una parte remota, quillo luoco desonesto che se clama bordiello, ove erano multe meretrice et altre femene yà deputate a quella cosa (ed. Blasi 1986: 79).

Blasi (1979: 111-112) ha localitzat en set manuscrits llatins la lliçó que degué originar la glossa de la versió napolitana, traduïda correctament en la versió catalana —notem la glossa explicativa per al terme *lupanar*—, mentre que la versió de Chinchilla, que inclou el llatínisme *discrición* a partir d'una traducció literal de la mateixa lliçó o semblant, conté una lliçó errònia (*viejas*) producte d'una mala lectura o d'un còdex llatí que ja contenia l'error:

In hedificiis ipsis discretione non habita fuisse locus ille **lupanar** an hospitium **civium** honestorum (Blasi 1979: 111).

E per cert se aferma [...] e en aquells hedificis no havia diferència, si-s vol fos **lupanar**, és a seber loch deshonest, o si-s vol fossen alberchs de **ciutadans** honests (Conesa, p. 67).

Por cierto se afirma [...] e toda cosa en aquellos edeficios parecía non fecha sin **discrición**, non enbargante que fuese logar público de mugeres o posada de **viejas** onestas» (Chinchilla 159).

La referència al bordell manca en el còdex llatí 354 BC, de manera que queda descartat com a text de partida per a la traducció de Conesa o la de Chinchilla, a pesar que inclou el detall del carro dels dromedaris i el dels fills de Príam. Passa el mateix amb la primera traducció de l'obra de Guido de què tenim notícia, la versió toscana del notari florentí Filippo Ceffi de 1324 (Blasi 1979: 121). Aquestes lliçons, tot plegat, permeten agrupar la versió napolitana anònima, la traducció de Conesa i la de Chinchilla en una mateixa branca de transmissió del text llatí, especialment pròxima a l'original en el cas de les dues traduccions peninsulars. A partir de l'acarament de la versió napolitana i dels 57 còdexs llatins que Blasi ha pogut localitzar, arriba a aïllar els dos manuscrits més acostats al que hauria sigut el text de partida emprat pel traductor napolità: el ms. Riccardiano 861 de Florència i el ms. llatí 6357 de la BN francesa a París (Blasi 1986: 37-38). Són els únics manuscrits —de la llista que ha consultat Blasi— que inclouen la referència als dos fills de Príam, el detall del carro dels dromedaris, la lliçó del bordell i, a més, una extensa digressió sobre els solsticis que trobem traduïda de forma completa en les *Històries troianes* i abreujada

en la versió napolitana. Dels dos, només el còdex de París conté, en la lliçó del carro dels dromedaris, l'adverbi *leuiter* que tradueix Conesa. Això vol dir que el manuscrit llatí 6357 de París és el candidat ideal a convertir-se en el text de partida emprat per Conesa, almenys com a representatiu del que hauria sigut la branca de la transmissió seguida pel traductor català, i amb independència que, entre els manuscrits encara no consultats, n'hi haja d'altres amb les lliçons que hem esmentat, ja que recordem que Blasi només ha pogut veure un terç dels manuscrits de Guido catalogats fins ara.

Al seu torn, un altre error compartit pels dos traductors, però absent en la versió napolitana, i que en un primer moment havíem considerat exclusiu de Conesa (Perujo 1999: 173), ens permet acostar encara més els dos textos hispànics respecte d'una mateixa família de la tradició llatina. Es tracta de la misteriosa referència al déu Plutó que trobem en un parlament que Briseida adreça al seu pare, el sacerdot troià Calcant:

Verament, enganat te han los falces resposts de Apol·lo [...]. Certes, aquell déu no fo Apol·lo, ans fo **Plutó**, déu infernal, en companyia de les deesses infernals, del qual aytals resposts haguist (Conesa, XIX, 219).

Ciertamente las simples respuestas de Apollo te engañaron [...]. Ciertamente creo non ser aquel el dios Apollo, mas creo ser **Pluto** con la compañía de las infernales furias, de las cuales tales respuestas tomaste (Chinchilla, 269).

Certamente me pare cha te aveno gabato le false resposte de quillo Appollonio [...]. Ma non penso che fosse quillo lo dio Apollonio, ma plu toste fo de la compagna de li diemoni infernali da lo quale recipisti tale resposte (versió napolitana; ed. Blasi 1986: 187).

La coincidència fa pensar que Conesa i Chinchilla seguien una mateixa branca de la tradició llatina (distinta de la que feia servir el traductor napolità), la qual ja devia incloure l'error, ocasionat, segurament, per una *lectio faciliior* entre *puto* i *Pluto*.¹⁰ Malauradament, no hem pogut consultar encara el manuscrit 6357 de París, però sens dubte, si hi trobàrem aquest error, es convertiria en un bon candidat com a text de partida per a la traducció catalana.

No sempre, però, es produeix aquesta coincidència en la transmissió. Així, en el text editat per Griffin la referència a la ciutat de Corint que apareix en Benoît (v. 28035) s'ha convertit en la ciutat de *Carthacium* (HT, xxxii, 251). Mentre que Chinchilla tradueix *Cartago* (347), Conesa sembla tenir davant un manuscrit amb l'al·lusió correcta a Corint. Com que l'error es produeix en el llibre xxxii, la versió napolitana ofereix dues lliçons, una variant deturpada (*Cuhartio*, 278), corresponent al manuscrit Canoniciano 133 de la Bodleian Library d'Oxford que conté la versió napolitana completa, i la lliçó correcta (*Corintho*, 278) en el ms. llatí 617 de la BN de París, còdex que

10. El text editat per Griffin diu: "Sane non fuit ille deus Appollo sed potius **puto** fuit comitua infernalium furiarum a quibus responsa talia suscepisti" (HT, XIX, 165-166).

conté la versió napolitana fins al llibre XXXI i que completa els quatre últims llibres amb una mena d'adaptació lingüística al napolità de la traducció florentina de Ceffi.¹¹

L'acarament de les diverses traduccions se'ns presenta, doncs, com un recurs ben útil a l'hora de valorar l'activitat dels traductors, però també com un instrument fonamental en la delimitació dels textos de partida respectius. Al capdavant, a més de tenir en compte la diversitat de manuscrits que ens han transmés les traduccions medievals, cadascun dels quals passa per unes circumstàncies particulars, cal tenir present que el text de partida també segueix una transmissió pròpia, sovint diversa i complexa, que pot donar lloc a diferències importants en les traduccions de què és objecte. Així mateix, si alguns errors permeten sospitar una proximitat entre la versió napolitana i la catalana —ja assenyalada per Blasi (1979: 128)—, hem pogut comprovar que, en part, la traducció castellana de Chinchilla forma part de la mateixa branca de la tradició, dins la qual la traducció catalana de Conesa mostra indicis de ser de les més acostades, i potser fidels, al text llatí de partida.¹²

4. FIDELITAT AL TEXT ORIGINAL

Amb la precaució prèvia, doncs, de valorar aquestes traduccions sense haver pogut establir definitivament el còdex llatí de partida usat per cada traductor, podem dir que els dos traductors peninsulars fan palesa una gran fidelitat a l'original pel que fa al paràmetre de l'exactitud en la transmissió de la informació. Mentre que el traductor de la versió napolitana demostra una actitud més innovadora i flexible davant el text llatí —“activa”, segons la terminologia de Vârvaro citada per Blasi (1980: 49-50) en la seua valoració—, fins al punt que es permet retallar-lo, ampliar-lo o retocar-lo estilísticament per adaptar-lo als gustos narratius del nou públic, tant Conesa com Chinchilla mostren una actitud de màxim respecte —“quiescente”, segons Blasi—, especialment accentuada en la traducció castellana, en què la reverència voreja quasi la sacralització.

És sabut que Chinchilla ofereix la primera versió castellana íntegra de l'obra de Guido delle Colonne, ja que les *Sumas de historia troyana* atribuïdes a Leomarte (ed. A. Rey 1932), refosa en l'anomenada *Crónica troyana* impresa, combinen altres fonts amb la traducció de Guido i igual passa amb *La coronica troyana*, que només conté la traducció, amb omissions, reduccions i simplificació de passatges, dels tretze primers llibres i part del catorzè de Guido. I tampoc és íntegra la traducció aragonesa de Juan Fernández de Heredia, convertida, com hem dit, en un recull de discursos.¹³

11. Sobre la tradició manuscrita d'aquestes versions, veg. Blasi 1986: 17-40 i Carlesso 1980. Recordem, a més, que la versió de Ceffi fou l'única que conegué la impremta, amb diverses edicions (Gorra 1887: 173).

12. Queda per a un treball posterior l'acarament de la traducció de Conesa amb la traducció toscana de Ceffi, per tal com de moment no hem pogut consultar cap dels manuscrits en què se'ns ha conservat ni cap de les edicions de què va ser objecte.

13. Veg. en Sanz 2000 alguns acaraments d'aquestes versions amb la de Chinchilla.

Més enllà d'algunes frases o paraules soltes i de la petita llacuna que presenta el manuscrit en el llibre xxxiv (p. 359), la qual comporta la desaparició d'un breu pasatge que narra la mort dels fills d'Acast a mans de Pirros, Chinchilla no sol ometre passatges significatius. L'únic fragment llarg que no reproduceix es troba al final de l'obra, amb la relació dels diversos cavallers morts en les batalles, els epitafis d'Hèctor i Aquil·les i la conclusió del llibre, com a resultat, més aviat, d'una transmissió textual incompleta, segurament ja en el manuscrit llatí de partida, com suggereix Sanz (2000: 1640). També resumeix alguns paràgrafs, com el que inclou la llista d'oficials i artesans que viuen a Troia (v, 160), però en general la seua traducció respon ben bé al propòsit expressat en el pròleg: “me esforçaré de ninguna cosa en ella menguar nin menos de mío añader”. No hi ha cap pasatge extens afegit pel traductor, ni comentaris ni glosses significatives, i moltes de les petites frases que semblen de collita del traductor deuen respondre, com hem pogut comprovar a partir de l'acarament amb el text de Conesa —perquè el traductor català també les incorpora—, a un còdex llatí que ja contenia aquests elements.

Conesa tampoc allarga el text traduït amb glosses ni explicacions o comentaris. Només en una ocasió hi afegí un petit fragment sobre els solsticis de l'any (xxvii, 273-274), però, en realitat, la digressió deu procedir del còdex llatí emprat pel traductor, ja que Blasi (1986: 37-38), com hem comentat adés, localitza dos manuscrits llatins que recullen la digressió (absent en l'edició de Griffin), traduïda fidelment per Conesa però simplificada en la versió napolitana. Pel que fa a l'exactitud en la transmissió del text de partida, el seu concepte de respecte no és tan estricte com el de Chinchilla, tot i que els pocs passatges de l'original que han sigut eliminats, si és que no havien desaparegut ja en el còdex llatí de partida, no són essencials per al desenvolupament del relat i la supressió, com hem indicat en un treball anterior (Perujo 1999: 171-172), obeeix bàsicament a quatre motius: la manca de versemblança, l'allunyament de l'assumpte principal del relat, és a dir, els fragments vistos com a digressions innecessàries, la censura o la incomprensió del traductor.¹⁴

5. PROCEDIMENTS TÈCNICS

Entre les eliminacions per incomprensió que fa Conesa, potser la més cridanera és la del fragment que al·ludeix a la instauració, a la ciutat de Troia, de la tragèdia, la comèdia i els espectacles de circ (HT, v, 49), elements que el traductor català no devia identificar ben bé. De fet, aquesta mena de supressions posa de manifest la dificultat que comporta per als traductors medievals la traducció de determinats *realia*, termes o paraules culturals provinents del món grecollatí, desconeguts o difícilment reconeixadors per al públic de l'època. Paga la pena veure com actua Chinchilla da-

14. És ben significatiu que alguns dels passatges eliminats coincideixen amb les supressions operades en la versió napolitana, recollits en apèndix per Blasi (1980: 83-94) i acarats amb la traducció de Ceffi.

vant d'aquest problema, perquè el procediment és representatiu de la seua manera de traduir en casos semblants:

Ibi tragedie et comedie dicuntur primitus institute, quamuis quidam asserant in insula Sicilie inuentam fuisse primitus comediam. Ibi inuenti leguntur **ludi circenses** et **maiuma**, que primo uidelicet ueris tempore, arboribus in multa fronde uirentibus et floribus in prima pubescentibus iuuentute, fieri primo mensis Maii consueuit (HT, v, 49).

Aquí las **tragedias** e **comedias** se dize primero ser hordenadas, como quier que algunos afirman en la isla de Cecilia la comedia ser primero fallada. Allí primero se lee aver seido los **juegos de Creta** fallados e los **ceroñeses** e los de **maninia**, los cuales en el primero vera(a)no, quando los árboles eran llenos de flor, se fazian (Chinchilla, 160-161).

Com veiem, mentre que Conesa opta pel procediment d'omissió del fragment que li resulta obscuro, Chinchilla prefereix mantenir una frase que segueix de prop el text de partida, encara que per als termes que desconeix opta pel calc lèxic (*ceroñeses*, *maninia*), sens dubte incompreensible per als seus lectors. En aquest sentit, és ben significativa l'adaptació cultural que en fa el traductor anònim en la versió napolitana, amb un referent més pròxim i reconeixedor per al seu públic:

Loco se dice che foro attrate li suoni musayche e de altri suoni de stromienti multo delectuse, zoèy de organo e de viola e de liguti e suoni de tromba, avengadio che alcuni voglyano dicere che lo suono de la museca fosse stato trovato inprimemente a la isula de Cecilia; loco foro attrate multi e varie altri suoni et iuochy, assay placibele a la mente humana (Blasi 1986: 80).

Al mateix procediment de literalisme respon el terme *diatrarios* usat per Chinchilla (160), calc directe dels *dyatretarii* de l'original (HT, v, 48), ben traduït per Conesa: “vedriers qui feyen caltzes de vidre” (68). Igualment, els mosaics del text llatí són traduïts en diversos llocs amb un calc lèxic producte de la traducció literal de Chinchilla; així, en la descripció de la sala del palau d'Ílion, “cuius pauimentum **musaici** operis diuersificata materia diuersos distin[c]xerat in colores” (HT, v, 50), Chinchilla explica que eren “las paredes e cielo d'ella de diversas obras de **musiac**” (161), mentre que en Conesa trobem una adaptació més entenedora del terme: “E lo payment era de matèria diversificada de obres ystoriades departides en diverses colors” (70-71).

De fet, en altres casos, l'adaptació és el procediment elegit per a traduir el terme *realia*, que passa per un anostament cultural que converteix el referent del món antic és un element més pròxim per al lector medieval. Així, el *triclinium* (HT, III, 23) de la cambra de Medea es converteix en un “lit reyal [...] meravaylosament apparaylat” en Conesa (32) i, en Chinchilla, en “el estrado maravillosamente conpuesto” (137). Així mateix, Conesa converteix el sacerdot troià Calcas (“Troianus antistes nomine Calcas”, HT, x, 98) en el “bisbe” Calcas, mentre que Chinchilla transforma el sintagma en un nom propi: Colcas Antistis, Antiste o Antistes (265 i 333) i Antistes Colcas (269), tot i que tots dos tradueixen bé el sintagma en altres passatges.

Mentre que Chinchilla suprimeix la referència a l'Helicó, la muntanya de Beòcia consagrada a les muses, esmentada per a explicar els poders de Medea (“sic totum cordis auiditate scientie inhibens Elycona”, HT, II, 15 > “con deseoso coraçón era enbevescida en la ciencia”, 129), Conesa adapta la referència i explica que Medea “tota se era donada estudiosament a doctrina de arts liberals” (22). En tots dos la referència als *lares* desapareix darrere de la traducció *ad sensum*: “ad optatos tue patrie lares” (HT, II, 19) esdevé “al loch d'on est partit” en Conesa (26) i “a los deseados lugares de tu tierra” en Chinchilla (133). En una altre cas és Conesa qui omet la referència a la llei del talió (“pene talione” HT, III, 32 > “alcú no face greuge ni enjúria en la faç dels vivents sens que no'n port pena”, 45), mentre que el terme, per pura coincidència amb la traducció literal segurament, sí que apareix en Chinchilla: “pena del talió” (145).

Com podem imaginar, en el camp lèxic, l'afany literalista propicia un ús ben abundant de llatinismes. En el text de Conesa, protonotari acostumat sens dubte a la redacció de documents en llatí, els préstecs lèxics són tan abundants que semblen formar part del seu vocabulari habitual: *confinies, dilecció, estrenuïtat, estrictura, inimicicies, fluvis, depopulació, cantilenas, obtemperant, especiosa, corruscacions, taciturnitat, confabulacions, ministrar, insígnies, magnàlies, flagici, negligència, escrinys, incantacions, fiola, armes munitòries, circumspecció, flagrància, conglutinació, tàlem, ulció, precatives, continències, blandir, citaritzen, dissolutament, coadunats, festinància, victricies, indifficients* en són només una petita mostra. Chinchilla en fa un ús més reduït, però també trobem en el seu text mots com: *anxiosidat, benignidat, certenidat, comutaci3n, currícula, dilecció, discrimenes, distillaciones, especiosos, ebor, estrenuo, inclito, inhumanitat, inicuo, ínpectu, innumerable, perpectua, ponpas, propinco, victuperio*, etc.¹⁵

Sovint Chinchilla acompanya el mot culte, més pròxim al llatí, amb un sinònim més entenedor per al lector castellà i és habitual que introduísca aquest segon terme amb el sintagma “si quiere”: “faziendo ínpectu, si quiere acometimiento” (264), “sepelir, si quiere enterrar” (265), “comutaci3n, si quiere troque” (265), “ínpectu, si quiere cometimiento” (263), etc. Usa el mateix sintagma per a introduir petites glosses explicatives d'alguns termes culturals (sovint topònims o gentilicis) que considera difícils d'identificar pel seu públic: “Cícladas, si quiere islas de Romania” (179), “Dares frigio, si quiere troyano” (117), “la dardànica, si quiere troyana, costunbre” (180), “la frigiana, si quiere troyana, nasció” (180), “tantos dánaos, si quiere griegos, morieron, e tantos frigios, si quiere troyanos, fueron venenados” (181). Igualment, algunes de les duplicacions lèxiques de Conesa, molt més abundants que en el traductor castellà, semblen respondre també a aquest afany de fer més entenedor el terme llatí, tot i que en altres casos es tracta, més aviat, d'una qüestió d'estil (Perujo 2003).¹⁶

15. Veg. l'anàlisi lingüística de l'obra en Peláez 1999: 77-81.

16. Tanmateix, és en el terreny de la sintaxi, que per qüestions d'espai no podem tractar en aquest treball, on l'empremta del text de partida es fa més evident per raó dels procediments literalistes emprats pels dos traductors. L'ús del verb *in fondo* i de l'hipèrbaton, dels ablatius absoluts, les oracions subordinades d'infinitiu, els gerundis com a traducció d'un participi llatí en detriment de les formes personals del verb o l'abús de la veu passiva són els recursos més explotats, especialment accentuats en la traducció de Chinchilla (Peláez 1999: 81-90).

6. CONCLUSIONS

Com hem vist, el cànon de la traducció, durant el segle XIV i encara en el XV, continua sent la traducció literal, que ha de ser entesa de forma general, ja que, si bé és reforçada amb procediments literalistes com el préstec o el calc lèxic, sovint va acompanyada d'altres procediments tècnics de traducció obliqua com l'omissió o l'adaptació, que queden lluny dels mecanismes de traducció directa o literal. La traducció de Chinchilla és la que segueix més de prop la lletra de l'original, però també és la que resulta menys llegidora, almenys des de la perspectiva actual, tot i que cal recordar, com suggereix l'editora del text (Peláez 1999: 71), que el traductor castellà potser buscava una traducció instrumental que servira d'ajuda als nobles per a entendre el text llatí, la qual cosa justificaria el seu mètode de traducció. Conesa, per contra, sembla més interessat en un text meta que puga funcionar de forma independent, sense acompanyar el text original; mira d'aconseguir, per tant, un text més llegidor, clar per al seu públic, però estilísticament elegant alhora, fins al punt que serà imitat per Joanot Martorell com a model literari i narratiu en el *Tirant lo Blanch*.

En qualsevol cas, hem intentat fer veure que la comparació entre traduccions d'una mateixa obra —especialment en l'àmbit de la traducció medieval, en què els textos responen a una transmissió manuscrita— és un instrument fonamental tant per a caracteritzar els procediments que fan servir els traductors com per a l'establiment filològic del text de partida. Les traduccions, de fet, no són un fenomen aïllat en la tradició literària, sinó que alimenten, complementen i enriqueixen el sistema literari i cultural en què sorgeixen, des del qual poden arribar a establir un sistema de vasos comunicants i una xarxa de transvasament entre les literatures de les diverses llengües veïnes.

BIBLIOGRAFIA

- BLASI, N. DE, «Il rifacimento napoletano trecentesco della *Historia destructionis Troiae*. I. Rapporti con la tradizione latina e con i volgarizzamenti conosciuti», *Medioevo Romano* VI/1 (1979), 98-134.
- , «Il rifacimento napoletano trecentesco della *Historia destructionis Troiae*. II. La traduzione», *Medioevo Romano* VII/1 (1980), 48-99.
- , *Libro de la destructione de Troya. Volgarizzamento napoletano trecentesco da Guido delle Colonne*. Roma: Bonacci Editore 1986.
- CARLESSO, G., «La fortuna della *Historia destructionis Troiae* di Guido delle Colonne e un volgarizzamento finora ignoto», *Giornale Storico della Letteratura Italiana* CLVII (1980), 230-251.
- CONSTANS, L., *Le Roman de Troie par Benoit de Sainte-Maure publié d'après tous les manuscrits connus*, 6 v. París: Société des Anciens Textes Français / Librairie de Firmin-Didot 1904-1912; reimpr. Nova York / Londres: Johnson Reprint Corporation 1968.
- CROSAS LÓPEZ, F. / J. M. PERUJO, «Dos nous testimonis de les *Històries troianes* traducció de Jaume Conesa», en: C. Parrilla / M. Pampín (eds.): *Actas del IX Congreso*

- Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, v. 2. La Corunya: Universidade da Coruña / Editorial Toxosoutos 2005, 171-188.
- FAULHABER, C. B. *ET ALII, Bibliografía española de textos antiguos* (BETA). Madrid: Micronet / Fundación V Centenario / Biblioteca Nacional («ADMYTE», 0) 1994. [<http://sunsite.Berkeley.EDU/Philobiblon>, Berkeley / Madrid: University of California 1998>.]
- GORRA, E., *Testi inediti di storia trojana, preceduti da uno studio sulla leggenda trojana in Italia*. Torí: Ermanno Loescher 1887.
- GRIFFIN, N. E., *Guido de Columnis. Historia destructionis Troiae*. Cambridge/Massachusetts: The Mediaeval Academy of America 1936; 2a ed. 1970.
- MARCOS CASQUERO, M. A. (ED.), *Guido delle Colonne, Historia de la destrucción de Troya*. Madrid: Akal 1996.
- MIQUEL I PLANAS, R. (ED.), *Les Histories troyanes de Guiu de Columpnes traduïdes al catalá en el XIV^{en} segle per en Jacme Conesa y ara per primera volta publicades*. Barcelona: Casa Miquel-Rius 1916.
- PELÁEZ BENÍTEZ, M. D. (ED.), *Pedro de Chinchilla, Libro de la historia troyana*. Madrid: Editorial Complutense 1999.
- PERUJO MELGAR, J. M., «“Axí com plom en esguart de fin aur”: procediments traductològics de Jaume Conesa», en: S. Fortuño / T. Martínez (eds.): *Actes del VII Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval*, v. 3. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I 1999, 169-179.
- , «Prolegòmens per a una edició crítica de la traducció catalana de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne», en: M. Freixas / S. Iriso (eds.): *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, v. 2. Santander: Consejería de Cultura del Gobierno de Cantabria / Año Jubilar Lebaniego / Asociación Hispánica de Literatura Medieval 2000, 1469-1486.
- , «Jaume Conesa: afanys i paranys d'un traductor», en: A. M. Compagna (ed.): *Momenti di cultura catalana in un millennio. Atti del VII Convegno dell'AISC*, v. 1. Nàpols: Liguori Editore 2003, 389-405.
- REY, A., *Leomarte: Sumas de historia troyana*. Madrid: Revista de Filología Española 1932.
- SANZ JULIÁN, M., «Las rúbricas en la *Crónica Troyana* de Juan Fernández de Heredia», en: S. Fortuño / T. Martínez (eds.): *Actes del VII Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval*, v. 3. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I 1999, 385-396.
- , «La *Historia troyana* de Pedro de Chinchilla», en: M. Freixas / S. Iriso (eds.): *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, v. 2. Santander: Consejería de Cultura del Gobierno de Cantabria / Año Jubilar Lebaniego / Asociación Hispánica de Literatura Medieval 2000, 1631-1641.